

УДК 32.001+32(477)

**НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ ЯК ЧИННИК
ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ****NATIONAL CONSCIOUSNESS AS A FACTOR
IN THE FORMATION OF A POLITICAL NATION****Матвієнків С. М.,**

кандидат політичних наук, доцент кафедри
політичних інститутів та процесів, ДВНЗ
«Прикарпатський національний університет імені
Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна),
e-mail: smatvienkiv@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-7719-7791

Matviienkiv S. M.,

Candidate of Political Sciences, Associate Professor
of the Department of Political Institutes and Processes
of the State Pedagogical University «Vasyl Stefanyk
Precarpathian National University» (Ivano-Frankivsk,
Ukraine), e-mail: smatvienkiv@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-7719-7791

Аналізуються підходи зарубіжних та українських вчених щодо визначення змісту поняття «національна свідомість»: розглядаються основні концепції. Виділяються складові її структури, рівні, функції та співвідношення з національною самосвідомістю. Підкреслюється важлива роль національної свідомості в процесі державотворення та існування політичної нації. Метою статті є узагальнення напрацьованих вчених у напрямі дослідження поняття національної свідомості. Щодо поставлених завдань, то їх можна виокремити наступним чином: проаналізувати різні точки зору науковців щодо змісту даного терміну; охарактеризувати основні складові, рівні та функції національної свідомості; визначити роль національної самосвідомості в процесі державотворення. З метою виконання поставлених завдань провідним методом в основі даного наукового дослідження став структурно-функціональний підхід, який дозволив диференціювати структурні елементи поняття національна свідомість. Як загальний висновок, подальших теоретичних розвідок потребує такий феномен, як національно-політична свідомість, оскільки саме така свідомість спрямовує розвиток і діяльність членів нації.

Ключові слова: етнос, нація, національна свідомість, національна самосвідомість, етнічна самосвідомість, націєтворення.

The approaches of foreign and Ukrainian scientists to determine the meaning of the concept of «national consciousness» are analyzed: the main concepts are considered. The components of its structure, levels, functions and relations with national self-identification are distinguished. Emphasizes the important role of national consciousness in the process of nation-building and the existence of a political nation. The purpose of the article is to synthesize the achievements of scientists in the direction of the study of the concept of national consciousness. Concerning the tasks, they can be distinguished as follows: to analyze the different points of view of scientists regarding the content of this term; characterize the main components, levels and functions of national consciousness; to define the role of national self-consciousness in the process of state-building. In order to achieve the tasks set by the leading method in the basis of this scientific study became a structural-functional approach, which allowed to differentiate the structural elements of the concept of national consciousness. As a general conclusion, further theoretical explorations require a phenomenon, such as national-political consciousness, because it is precisely this consciousness that is directed to the development and activities of members of the nation.

Keywords: ethnic group, nation, national consciousness, national identity, ethnic identity, nation-building.

Постановка проблеми. Теоретична розробка проблеми національної свідомості є актуальною, бо викликана епохою національного відродження та процесами політизації етнічності, що поставило потребу створення виважених світоглядно-теоретичних орієнтирів щодо розвитку національної самосвідомості. На складному шляху націє-та державотворення науковцями та політиками усвідомлюється важливість та необхідність

теоретичного інструментарію для розуміння проблем перетворення і розвитку свідомості народу, процесів національної ідентифікації. Визнаючи важливу роль національної свідомості у процесі державотворення, зауважимо, що національне відродження – це не просто усвідомлення народом своєї етнічної єдності, національної неповторності. Воно пов'язане з усім цілеспрямованим процесом життєдіяльності людей тієї чи тієї нації, формуванням особи як суб'єкта національної свідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам національної свідомості присвячено цілий ряд наукових досліджень. Методологічною їх основою стали праці К. Г. Юнга, Е. Ренана, Г. Тарда, Е. Сміта, В. Коннора. З національною самосвідомістю багато вчених пов'язують становлення нації як такої, до них належать О. Бочковський, В. Старосольський, Л. Ребет, Л. Гумільов; із сучасних Є. Головаха, Ю. Римаренко, О. Картунов, Л. Нагорна, В. Панібудьласка, Л. Шкляр, М. Вівчарик, А. Колодій, С. Бойко, В. Лісовий, Ю. Паніч, І. Кресіна, В. Карлова та ін. На їх думку народ стає нацією за умови встановлення духовної спорідненості окремо взятих індивідів, в основі якої лежить національна самосвідомість.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Загалом, проблема співвідношення понять «національна свідомість», «національна самосвідомість» та «національно-політична свідомість» досить давно поставлена в сучасній науці, але повністю ще не вирішена.

Виклад основного матеріалу. Визначальними у становленні нації вважають такі об'єктивні (спільність території, єдина культура та мова як її складова, спільна історія, наявність власної держави, демократичне правління, соціальна взаємодія, спільність економічного життя, ринкові відносини) і суб'єктивні (колективна переконаність, національний характер, психологія, національна самосвідомість, солідарність, воля, націєність на спільне майбутнє) сутнісні риси. Важливим чинником існування політичної нації, наявності якого чітко вказує на факт її реального існування, є національна свідомість, яка виражає консенсус стосовно спільних цінностей національної спільноти, свідоме згуртування та об'єднання дій її представників щодо реалізації і захисту національних інтересів, вироблення спільних цілей і засобів їх досягнення в розбудові національної державності. Національна самосвідомість, спонукаючи людську волю до політичної самоорганізації, зумовлює формування демократичної держави зі спрямованістю на спільне майбутнє. За таких умов політична нація виступає джерелом легітимної влади, основним суб'єктом здійснюваних перетворень у державі.

Основними, з точки зору розкриття сутності національної свідомості, є дослідження К. Юнга, який у праці «Структури несвідомого розвитку» розвинув уявлення про існування у психіці людини, поряд з індивідуальним несвідомим, глибинного шару, зміст якого становлять загальнолюдські

праобрази – архетипи. К. Юнг вважав, що саме феномен архетипу засвідчує творчий характер несвідомого, ірраціонального, його здатність акумулювати й зберігати енергію національної спільноти, спрямовувати її на саморефлексію, самоопанування і самоствердження [18, с. 55]. Е. Ренан серед основних критеріїв нації називав факти вольового, психологічного плану [13, с. 36]. Соціопсихолог Г. Тард визначав націю як план чи систему цілей, які слугують основою національної свідомості для значної кількості індивідів [16, с. 81]. З цих же позицій виходить і визнаний сучасний дослідник націоналізму Е. Сміт, коли вважає, що нація – це багатомірна концепція, ідеальний тип, що лежить в основі людської діяльності. Вона формується навкруг певної етнокультурної серцевини (ядра), без якої, неможлива ні нація, ні стійка національна держава [15, с. 212]. В. Коннор, наприклад, вважає, що нація – етнічна група людей, що самоусвідомлює свою індивідуальність і поки її представники не усвідомлять свою унікальність, вона так і залишиться етнічною групою, а не нацією. Якщо етнічна група визначається ззовні, то нація повинна визначати сама себе [19]. Згідно точки зору А. Агаєва, нація стає справжньою тільки тоді, коли формується активне відношення людини до нації, точніше кажучи, національна самосвідомість. Без останньої нація не здатна до самостійного життя, суверенітету, розвитку, політичного самовизначення, одним словом, вона просто неможлива [1, с. 87].

Нація – чи то етнічна, чи громадянська – є спільнотою, на думку А. Колодій, яка базується на культурній спорідненості людей, на наявності в них поділюваної усіма соціетальної культури, яка є своєрідним «клеєм», що об'єднує людей у націю [8, с. 40]. Як зазначає С. Бойко, нації виникають в результаті тривалих процесів вироблення зв'язків між потенційними членами, шляхом розвитку соціальної комунікації та соціальної мобільності, індустріальної трансформації феодальної системи, перетворення підданих і васалів на вільних громадян [2, с. 12]. Цікава точка зору українського дослідника В. Лісового, який вважає, що для буття нації важлива не тільки, а часом і не стільки наявність певних особливостей в культурі чи політичній історії, скільки те, в чому самі люди вбачають свою особливість, свою відмінність від інших націй. Це самоусвідомлення має дуже важливий складник – певні ціннісні орієнтації і волю, тобто діяльне утвердження себе як колективної «особистості» [11, с. 87]. Отже, серед важливих ознак нації її формуючою ознакою є національна самосвідомість.

Попри важливість даного феномену, в українській соціально-філософській думці немає чіткого й універсального визначення поняття «національна свідомість». Це можна пояснити тим, що це поняття, як і багато інших у різних гуманітарних дисциплінах, включає в себе кілька концепцій. Так, на думку дослідника Ю. Паніча, «національна свідомість – це унікальний феномен духовного життя українського суспільства,

який розвивається за внутрішньою логікою, демонструючи багатоманітність проявів і форм, глибину думок і почуттів, життєздатність у самоствердженні, надзвичайну силу націотворення» [12, с. 45]. «Мала енциклопедія етнології» визначає національну самосвідомість, як «особливий динамічний складник самосвідомості особистості, який включає в себе усвідомлення індивідом своєї національної належності, специфічних рис власної нації, відмінних від інших, її історичного минулого, а також відношення до цінностей, які нація напрацювала в процесі свого розвитку. У національній самосвідомості, окрім цього, зафіксовані бачення національних інтересів та майбутнього власної нації» [10, с. 103].

Відомий український вчений І. Кресіна звертає увагу на національну свідомість як «складну систему духовних феноменів та їх утворень, які сформувалися в процесі історичного розвитку нації, відображають основні засади її буття та розвою. Національна свідомість – це усвідомлення державно-політичної, громадсько-територіальної спільноти (соборності), духовної єдності, етнічної та історичної спорідненості, психологічної, культурної самобутності та неповторності, вона є усвідомленням спільнотою або людиною своєї національної та етнічної приналежності, спільності історичної долі, специфічності геополітичних, культурних, соціальних та історичних чинників» [9, с. 12–19]. Національна самосвідомість полягає, передусім, не в тому, як себе розуміє певна нація, які властивості, вдачу та можливості вона визначає, а в тому, яке місце в національній культурі відведено саме людині, в чому вбачається її сутність, сенс та пріоритети її буття. Так, на думку Ю. Бромлея, етнічна самосвідомість пов'язана з уявленням про певну ідентичність всіх її членів [4, с. 176]. Загалом же, національну самосвідомість можна визначити як усвідомлення людиною своєї належності до певної національної спільноти, тобто здатність ідентифікувати себе, тобто своє «я» з конкретною спільністю «ми». Починає функціонувати національна самосвідомість з початком розрізнення на «ми – вони».

Похідною формою суспільної свідомості та самосвідомості є етнологічна самосвідомість – сукупність культурних цінностей, почуттів, уявлень, переживань, стереотипів, шаблонів, ідей, в яких етнічна спільність усвідомлює свою історичну та соціокультурну неповторність в системі етноподілу людства. Дослідник Л. Шкляр вважає, що визначальним для етносу є не біологічна чи антропологічна риса, а соціокультурна, завдячуючи якій люди ідентифікують себе з певним народом, культурою. Початком до визначення буття етносу як суб'єкту є його етнічна самосвідомість. А там, де свідомість не досить міцна етнос зникає з арени [17, с. 67].

Зважаючи на це, варто звернути увагу на відмінності між національною та етнічною самосвідомістю. Під етнічною слід розуміти усвідомлення етносу себе як біологічно-

географічної спільності: «ми–вони». Тут відбувається поділ на «своїх» та «чужих». До так званих «своїх» відносяться ті, хто поділяє властиві даній спільноті установки буття, світорозуміння, світосприйняття. Цей своєрідний поділ відбувається на підсвідомому рівні, якщо говорити мовою Л. Гумільова, то тут йдеться про почуття компліментарності, тобто підсвідоме відчуття симпатії та спільності до «своїх» людей [5, с. 11]. А національна самосвідомість полягає перш за все в державно–політичній самоідентифікації, спільності навіть якщо та, іноді, не підкріплена законодавчо, самосвідомість констатує появу нації, як такої. Умовним є поділ національної самосвідомості за своїми носіями на самосвідомість окремого представника етносу (індивідуальну) та колективну. Індивідуально–етнічна самосвідомість полягає у здатності ідентифікуватися з певним етносом, відокремлюючись від всіх інших, усвідомлюючи своє етнічне «я» як унікальне та неповторне. Колективна ж самосвідомість – це здатність, здавалося б, на перший погляд, окремо взятих індивідів виступати, діяти та усвідомлювати себе своєрідною цілісністю, окремішністю, яка відрізняється набором тих чи інших, ознак, які її об'єднують і дають право виступати певним організмом [6].

Таким чином, національна свідомість – сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, в яких виявляються особливості життєдіяльності націй та етносів. Національна свідомість є складною модернізованою системою духовних феноменів, які формуються у процесі історичного розвитку нації і відповідно відображають основні засади її буття. Це поняття охоплює широкий спектр процесів, ідей, устремлінь, які в цілому утворюють духовний універсум нації. Його сутність – в єдності індивідуального і спільного. Відповідно складовими національної свідомості є: сприйняття оточуючого світу та ставлення до нього; усвідомлення національно–етнічної належності; ставлення до історії та культури своєї національно–етнічної спільноти; ставлення до представників інших націй і національностей; патріотичні почуття та патріотична самосвідомість; усвідомлення національно–державної спільності.

Основними чинниками, які впливають на формування національної свідомості громадян є: суспільно–політичні, ідеологічні, культурно–освітні, об'єктивні (спосіб життя тієї чи іншої нації), практично–духовні (традиції, звичаї, особливі риси характеру і поведінки, історична пам'ять, усталена символіка, національні святині), інформаційно–технологічні: ЗМІ (мають найголовніше значення для формування сучасної національно–політичної свідомості громадян). Національна свідомість функціонує на таких основних рівнях: буденний (повсякденні потреби, інтереси, цінності, настрої, звичаї та традиції); теоретичний (науково обґрунтовані ідеї та концепції, норми; цінності

та зразки поведінки; ідеологія нації; національна ідея); державно–політичний (забезпечує функціонування свідомості). Національна ідея формується на теоретичному рівні, а на державно–політичному відбувається процес кристалізації національних інтересів. Найважливіші функції національної свідомості (рефлексивна, пізнавальна, консолідуюча та комунікативна) забезпечують самопізнання та самоосмислення особи і нації через систему духовного розвитку. Саме завдяки реалізації цих функцій визначаються тенденції етнопонаціонального розвитку та спільні цілі. Отже, національна свідомість здатна інтегрувати національні, релігійні та етнічні інтереси.

Основною національної свідомості виступає національна самосвідомість. Сучасний український дослідник національної свідомості В. Карлова ототожнює її з «національною самосвідомістю» (як засобом консолідації та інтеграції зусиль нації) і вважає, що це – «усвідомлення нацією своєї життєдіяльності, сенсу свого існування, своїх національно–державних, соціально–економічних, політичних, духовних цінностей, ідеалів, інтересів та цілей, спільності історичної долі, свого місця серед інших національних спільнот на основі уявлень про саму себе й інші нації. На індивідуальному рівні – усвідомлення особистістю себе часткою певної національної спільноти та оцінка себе як носія національних цінностей, що склалися в процесі тривалого історичного розвитку нації, її самореалізації як суб'єкта соціальної дійсності» [7, с. 8]. М. Боришевський визначає національну самосвідомість як «усвідомлення особистістю себе часткою певної національної (етнічної) спільноти та оцінку себе як носія національних (етнічних) цінностей, що склалися в процесі тривалого історичного розвитку національної спільноти, її самореалізації як суб'єкта соціальної дійсності» [3, с. 63].

Можна підсумувати, що національна самосвідомість – це сукупність поглядів, знань, оцінок, ідеалів, що відображають специфічний зміст, рівень і особливості уявлень представників національної спільноти про минуле, сучасне і майбутнє свого розвитку, про місце та призначення серед інших спільнот і характер взаємовідносин з ними. Національна самосвідомість відображає ступінь засвоєння елементів загальнонаціональної свідомості окремими представниками нації. На відміну від національної свідомості, національна самосвідомість може перебувати на низькому рівні – емоційно відчужене співпереживання власної єдності з іншими представниками етнічної спільноти (етнічна ідентичність) і на високому – раціональне, глибоке усвідомлення національної належності (національна ідентичність). Розвиток саме національної самосвідомості передбачає появу таких національних почуттів як: любов до своєї Батьківщини, свого народу, національної культури і рідної мови; причетність до долі свого народу, своєї країни; національна гордість чи національне невдоволення; готовності воля до здійснення національної мети. Національна

самосвідомість полягає в самоусвідомленні та самооцінюванні власного «я» як представника певної національності, свідомого та активного виразника національних інтересів, невід'ємної частки свого народу, його національного духу і долі [14]. Національна самосвідомість проявляється в усвідомленні спільнотою або окремою людиною своєї національної належності. Вона пов'язана із самоідентифікацією нації, ґрунтується на державній, політичній, громадянській самоідентифікації. Національна самосвідомість може бути активним чинником державотворення. Її концептуальна сутність – концентрація національного духу в площині саморозвитку та формуванні державницької волі народу.

Отже, національна самосвідомість є складним духовним утворенням, яке виникає і розвивається в певних суспільно-історичних умовах і відображає весь комплекс наявних суспільних реалій, притаманних нації, її бачення своїх можливостей та перспектив. Її структуру утворюють: когнітивно-раціональний (національна самоідентифікація – історична пам'ять, культура, мова, традиції); аксіологічний (незалежність, свобода, справедливість, солідарність, демократія); емоційний (система базових цінностей нації – національні почуття, настрої, переживання); цілепокладально-регулятивний (національні інтереси, національна ідея, національна ідеологія) рівні відображення й усвідомлення життя нації, на кожному з яких функціонує значна кількість елементів, пов'язаних між собою. Основними функціями національної самосвідомості є: пізнавальна, національного самовизначення, самоконтролю, інтегративна, адаптаційна, захисна, регулятивна, емоційно-ціннісна, ідеологічна, комунікативна.

Важливість ролі національної самосвідомості в державотворчих процесах полягає в тому, що вона сприяє згуртуванню нації на основі усвідомлених національних цінностей, інтересів, цілей, серед яких особливе значення має забезпечення державного суверенітету, соціально-економічного розвитку держави, збереження національних духовних і матеріальних цінностей; забезпечує духовний, ідеологічний фундамент функціонування держави, сприяє виробленню ідеології державотворення, перспективних орієнтирів розвитку нації і держави. Необхідною умовою формування цілісної, конструктивної національної самосвідомості поліетнічної нації як духовної основи державотворчих процесів є погодження етнокультурних, громадянсько-політичних, соціальних цінностей усіх її суб'єктів, формування базової системи цінностей, яка утворює духовно-ціннісне ядро національної самосвідомості. Духовні цінності формують загальнонаціональний суспільний ідеал, національну ідею, загальновизнану ідеологію державотворення. У демократичній державі на основі базових духовних цінностей формується та реалізується стратегія її розвитку, державна політика, приймаються закони, управлінські рішення.

Висновок. Таким чином, саме національна самосвідомість є головним атрибутом становлення нації. З національною самосвідомістю пов'язане усвідомлення власної державно-територіальної, духовної, етнічної, історичної, психологічної та культурної соборності, самобутності та неповторності. Життєвий шлях нації залежить від особливостей її національної самосвідомості. Варто зазначити, що національна самосвідомість активно впливає на практичну політичну діяльність людей і утворює національно-політичну самосвідомість, яка потребує повсякденного утвердження через діяльність членів нації, спрямовану на її розвиток, а, отже, і подальших теоретичних розвідок.

Список використаних джерел

1. Агаєв, А., 1996. 'Нация, ее сущность и самосознание', *Вопросы истории*, №7, с.87.
2. Бойко, СМ., 2005. 'Теоретико-методологічні засади дослідження національної самосвідомості українського народу. Мультиверсум', *Філософський альманах*, №45, с.12–18.
3. Боришевський, М., 2000. 'Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості', К.: Беркут, 63 с.
4. Бромлей, ЮВ., 1983. 'Очерки теории этноса', М.: Наука.
5. Гумилев, ЛН., 1992. 'От Руси к России: очерки этнической истории', М.: Экспрос.
6. Зелінська, ЄІ., 2009. 'Національна самосвідомість та фактори її формування', *Філософські проблеми гуманітарних наук. Збірник праць*, Київ, 500 с. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-book-203.html>.
7. Карлова, ВВ., 2013. 'Національна самосвідомість як духовна основа державотворчих процесів в Україні: управлінський аспект': автореф. дис. доктора наук з держ. управл., НАДУ при Президентові України, Київ, 39 с.
8. Колодій, А., 2013. 'Соціетальна культура як чинник національної консолідації', *Консолідація українського народу: конституційно-правові аспекти: матеріали науково-практичної конференції* (Львів, 28 лют. – 1 бер. 2013 р.), Львів: Вид-во Львівського ун-ту, с.40–54.
9. Кресіна, Ю., 1998. 'Національна самосвідомість: сутність, основні складові та рівні функціонування', *Нова політика*, с.12–19.
10. 'Національна самосвідомість', 1996, *Мала енциклопедія етнодержавознавства*, НАН України Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького; Редкол.: Ю.І.Римаренко (відп. ред.) та ін., К.: Довіра, Генеза, с.103.
11. 'Націоналізм: Антологія', 2000, упоряд. О.Проценко, В.Лісовий, К.: Смолоскип, 872 с.
12. Паніч, Ю., 2006. 'Національна самосвідомість українських громадян в сучасних умовах', *Політичний менеджмент*, №6, с.45–51.
13. Ренан Э., 1988. 'Что такое нация', СПб.
14. Савицька, ОВ. 'Національна самосвідомість та її складові', *Національна самосвідомість*. URL: <http://westudents.com.ua>.
15. Сміт, ЕД., 1994. 'Національна ідентичність', пер. з англ., К.: Основи, 234 с.
16. Тард, Г., 1902. 'Социальная психология', пер. с франц., СПб.
17. Шкляр, ЛЄ., 1994. 'Етнос як суб'єкт історичної дії', *Онтологічні проблеми культури*, К.: Наукова думка, с.67.
18. Юнг, КГ., 1994. 'Аналитическая философия', СПб.
19. Connor, WA., 1994. 'Nation is a Nation, is a State, is a Ethnic Group, is a...', Hutchinson J. and Smith A. (eds.), *Nationalism*, Oxford; New York, p.45.

References

1. Agaev, A., 1996. 'Nacija, ee sushhnost' i samosoznanie (Nation, its essence and self-consciousness)', *Voprosy istorii*, №7, s.87.
2. Bojko, SM., 2005. 'Teoretyko-metodologichni zasady doslidzhennja nacional'noi samosvidomosti ukrai'ns'kogo narodu. Mul'tyversum (Theoretical and methodological principles

of research of national consciousness of the Ukrainian people. Multiversum), *Filosofs'kyj al'manah*, №45, s.12–18.

3. Boryshevs'kyj, M., 2000. 'Nacional'na samosvidomist' u gromadjans'komu stanovlenni osobystosti (National identity in the civic formation of the individual)', K.: *Berkut*, 63 s.

4. Bromlej, JuV., 1983. 'Očerki teorii jetnosa (Essays on the theory of ethnos)', M.: *Nauka*.

5. Gumilev, LN., 1992. 'Ot Russi k Rossii: očerki jetnicheskoj istorii (From Russi to Russia: essays on ethnic history)', M.: *Jekopros*.

6. Zelins'ka, JeI., 2009. 'Nacional'na samosvidomist' ta faktory i'i' formuvannja (National identity and factors of its formation)', *Filosofs'ki problemy gumanitarnyh nauk. Zbirnyk prac'*, Kyi'v, 500 s. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-book-203.html>.

7. Karlova, VV., 2013. 'Nacional'na samosvidomist' jak duhovna osnova derzhavotvorchyh procesiv v Ukraїni: upravlins'kyj aspekt (National identity as the spiritual basis of state-building processes in Ukraine: the managerial aspect)': avtoref. dys. doktora nauk z derzh. upravl., *NADU pry Prezydentovi Ukraїny*, Kyi'v, 39 s.

8. Kolodij, A., 2013. 'Socijetal'na kul'tura jak chynnyk nacional'noi konsolidacii (Societal culture as a factor in national consolidation)', *Konsolidacija ukrai'ns'kogo narodu: konstytucijno-pravoviaspekty: materialy naukovy-praktychnoi konferencii* (L'viv, 28 ljut. – 1 ber. 2013 r.), L'viv: *Vyd-vo L'vivs'kogo un-tu*, s.40–54.

9. Kresina, IO., 1998. 'Nacional'na svidomist': sutnist', osnovni skladovi ta rivni funkcionuvannja (National consciousness: essence, main components and levels of functioning)', *Nova polityka*, s.12–19.

10. 'Nacional'na samosvidomist' (National identity)', 1996, *Mala encyklopedija etnoderzhavoznavstva*, NAN Ukraїny In-t derzhavy i prava im. V. M. Korec'kogo; Redkol.: Ju. I. Rymarenko (vidp. red.) ta in., K.: *Dovira, Geneza*, s.103.

11. 'Nacionalizm: Antologija (Nationalism: Anthology)', 2000, uporjad. O. Procenko, V. Lisovyj, K.: *Smoloskyp*, 872 s.

12. Panich, Ju., 2006. 'Nacional'na svidomist' ukrai'ns'kyh gromadjan v suchasnyh umovah (National consciousness of Ukrainian citizens in modern conditions)', *Politychnyj menezhment*, №6, s.45–51.

13. Renan Je., 1988. 'Chto takoe nacija (What is a nation)', SPb.

14. Savyc'ka, OV. 'Nacional'na svidomist' ta i'i' skladovi (National consciousness and its components)', *Nacional'na samosvidomist'*. URL: <http://westudents.com.ua>.

15. Smit, ED., 1994. 'Nacional'na identychnist' (National identity)', per. z angl., K.: *Osnovy*, 234 s.

16. Tard, G., 1902. 'Social'naja psihologija (Social psychology)', per. s franc., SPb.

17. Shkljar, LJe., 1994. 'Etnos jak sub'jekt istorychnoi dii (Ethno as a subject of historical action)', *Ontologichni problemy kul'tury*, K.: *Naukova dumka*, s.67.

18. Jung, KG., 1994. 'Analiticheskaia filosofija (Analytic philosophy)', SPb.

19. Connor, WA., 1994. 'Nation is a Nation, is a State, is a Ethnic Group, is a...', Hutchinson J. and Smith A. (eds.), *Nationalism*, Oxford; New York, p.45.

* * *